

JULIUSZ A. CHROŚCICKI

Warszawa

MIĘDZY WILNEM, RZYMEM I ANTWERPIĄ

O DWÓCH PROJEKTACH P.P. RUBENSA

DO SZEŚCIU WYDAŃ *LYRICORUM LIBRI IV*

MACIEJA KAZIMIERZA SARBIEWSKIEGO W OFFICINA PLANTINIANA

Kiedy przeglądamy obfitą literaturę dotyczącą projektów frontispisów Rubensa dla Officina Plantiniana wydaje się, że wiemy już wszystko na ten temat¹. W moim artykule dedykowanym o Jerzemu Paszendzie, którego poznałem przed laty, słuchając jego referatu w staromiejskiej Kamienicy Fukiera, będę się starał uzupełnić stan badań o projekt Piotra Pawła Rubensa z roku 1634, który doczekał się kilku wydań antwerpskich oraz powtórzeń innych wydawców.

Od starych moich studiów na temat ojca Sarbiewskiego narosła nowa literatura, do której powinienem się ustosunkować.

¹ M. Morelowski, *Rysunek Rubensa dla profesora wileńskiej akademii*, „Arkady”, 3(1937), nr 3, s. 125-128; J. R. Judson, C. Van der Velde, *Book illustrations nad Title-pages*, Brussel-London 1977, Corpus Rubenianum Ludwig Burchard, XXI (dalej cyt. Judson, Van der Velde 1977); P.P. Rubens als Boekillustrator, Tentoonstelling 7 mei-4 juli 1977, Stad Antwerpen Museum Plantin-Moretus, Antwerpen 1977; A. Rejek-Jamróz, *Ilustrowane wydania poezji M. K. Sarbiewskiego z XVII w.* „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, 11(1976), s. 27-40; J. A. Chrościcki, „Horatius Sarmaticus” Dwa antwerpskie wydania „Lyricorum” Sarbiewskiego z frontispisami wedle projektów Rubensa, w: *O ikonografii świeckiej doby humanizmu. Tematy-symbole-problemy*, Warszawa 1977, s. 281-333 (dalej cyt. Chrościcki 1977); t e n ż e, *Rubens w Polsce* „Rocznik Historii Sztuki”, 12(1981), s. 185-197. Brak wzmianki o Sarbiewskim i Rubensie w cennym katalogu: *Baroque vision je suite du Tintoret à Rubens*. Sous la direction d’A. Tapié, Musée des Beaux-Arts de Caen (12 VII-13 X 2003), Paris 2003.

Wyrażam przy tej okazji zdumienie, że stosunkowo obfita literatura w języku polskim, poświęcona ojcu Maciejowi Kazimierzowi Sarbiewskiemu, jest poza Polską² znana jedynie slawistom.

SARBIEWSKI Z SARBIEWA

Sławny neolaciński poeta Maciej Kazimierz Sarbiewski był znany w Europie od poł. XVII do końca XIX w. pod zlatinizowanym nazwiskiem Sarbivii vel Sarbivii lub jako Casimire. Wytrawny teoretyk literatury i teatru, znawca mitologii antycznej napisał wiele ważkich pism, w części zaginionych. Żałować należy, że jego rękopiśmienne traktaty zostały wydane dopiero po połowie XX wieku³.

Poeta urodził się w r. 1595 jako najstarszy syn Mateusza Sarbiewskiego dziedzica Sarbiewa, herbu Prawdzic i Anastazji z Milewskich, pary szlacheckiej. Sarbiewo to niewielka wieś na Mazowszu, położona w malowniczej dolinie rzeki Raciążnicy, ok. 10 km na północ od Płońska. Pojechałem tam prosto z Pułtuska, aby zobaczyć drewniany kościół z 2. poł. XVII wieku, jego skromne wyposażenie i pomniczki poety w Sarbiewie.

² S. W i n d a k i e w i c z, *Liryka Sarbiewskiego*, Kraków 1892; M. C. Sarbiewski e Societate Iesu Poloni, *Poemata omnia*, ed. T. Walla, Staraviesiae 1892; W. T a t a r k i e w i c z, *Pierwszy Polak w dziejach estetyki*, w: *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, (Hist. Nauk Społecznych), XII. Warszawa 1968, s. 175-183; E. S a r n o w s k a - T e m e r i u s z, *Świat mitów i świat znaczeń. Maciej Kazimierz Sarbiewski i problemy wiedzy o starożytności*, Wrocław 1969; P. L e w i n, *Teoria akuminu w estetycznej świadomości wschodniej słowiańszczyzny XVII-XVIII wieku a traktat Sarbiewskiego*, w: *Literatura staropolska i jej związki europejskie*, Wrocław 1973, s. 309-324; W. T a t a r k i e w i c z, *Dzieje sześciu pojęć*, Warszawa 1975; M. K. S a r b i e w s k i, *Liryki oraz Droga rzymska i fragment Lechiady*, przeł. T. Karyłowski TJ, oprac. M. Korolko przy współudziale J. Okonia, Warszawa 1980; J. B u d z y Ń s k i, *Horacjanizm w liryce polsko-lacińskiej renesansu i baroku*, Wrocław 1985; *Korespondencja Macieja Kazimierza Sarbiewskiego ze Stanisławem Łubieńskim*, przeł. i oprac. J. Starnawski, Warszawa 1986; K. S t a w e c k a, *Maciej Kazimierz Sarbiewski prozaik i poeta*, Lublin 1989; *Nauka z poezji Macieja Kazimierza Sarbiewskiego SJ*, red. J. Bolewski SJ, J. Z. Lichański, P. Urbański, Warszawa 1995; A. W. M i k o ł a j c z a k, *Studia Sarbiewiana*, Gniezno 1998, Bibliotheca Symbolarum Philologorum Posnaniensium, I.

³ M. K. S a r b i e w s k i, *O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus)*, przeł. M. Plezia, oprac. S. Skimina, Wrocław 1954; t e n ż e, *Wykłady z poetyki*, przekł. i oprac. S. Skimina, Wrocław 1958; t e n ż e, *Dii gentium Bogowie pogan*, wstęp, oprac. i przekł. K. Stawecka, przygot. S. Skimina przy współpracy M. Skiminowej, Wrocław 1972.

Przyznaję, że znacznie więcej dowiedziałem się na miejscu, o innym poecie – Mikołaju Sępie (Sempie) Szarzyńskim, kiedy udałem się do Zimnej wody (obecnie Wodiano), wsi pod Lwowem, gdzie mieszkali Szarzyńscy (Sarzyńscy), herbu Junosza. Zrozumiałem sens procesów sądowych, które toczył ojciec poety i sam poeta o granice majątku. Folwark Szarzyńskich pod samym Lwowem był wysoko dochodowy i każda piędź ziemi w tym miejscu była bardzo cenna. Na początku XVII wieku trafili tam jezuici, kończący budowę kościoła ufundowanego przez Jakuba Sępa Szarzyńskiego. Dodam jeszcze, że w trakcie najazdu tatarskiego zginął tam 17 września 1620 r. murarz Augustyn Bargieł z warsztatu Giacomo Briano. Pisał o nim o. Jerzy Paszenda.

W Sarbiewie nie ma śladów po dworze Sarbiewskich. Jest to tym dziwniejsze, że młodszy brat poety, Stanisław, zrobił karierę senatorską. Mianowany przez króla kolejno: kasztelanem sochaczewskim (104 fotel wśród „drażkowych urzędników”), mińskim (68 fotel), a wreszcie wojewodą mazowieckim, co dawało mu bardzo wysokie 26 miejsce w hierarchii senatorów świeckich w Sali Senatu! Zmarł w roku 1662, poza rodzinnym Sarbiewem. Poeta poświęcił mu utwór *Ad Stanislaum Sarbiewski, fratrem, equitem polonum* (*Liryki*, ks. II, 4), kiedy na przełomie 1625/26 służył w wojsku cesarskim.

Maciej Kazimierz Sarbiewski jako 12-letni chłopak rozpoczął naukę w jezuickim kolegium w Pułtuskach oddalonym około 60 km od rodzinnego dworu⁴. Po latach wspominał z czułością szkołę, kolegium w Pułtuskach i brzegi Narwi, gdzie miał napisać swój pierwszy wiersz.

Jadąc po mazowieckich drogach, dawniej polnych, zastanawiałem się nad tym, dlaczego Sarbiewski został „litewskim” jezuitą. Kiedy sięgnąłem do *Słownika jezuitów artystów* – o. Paszendy, przypomniałem sobie od razu o podziale administracyjnym zakonu jezuitów dokonanym w roku 1608. Mazowsze znalazło się w prowincji litewskiej (czyli północnej). Dlatego Maciej Kazimierz Sarbiewski (z Mazowsza) został przyjęty do zakonu jezuitów w 1612 r., do nowicjatu jezuickiego w Wilnie. Ukończył filozoficzną formację zakonną w kolegium w Braniewie w latach 1614-1617. Był nauczycielem poetyki i retoryki w jezuickich kolegiach prowincji litewskiej, m.in.: w roku 1617 w Krożach na Żmudzi, następnie w Połocku. Po krótkich studiach teologii w Akademii Wileńskiej w latach 1620-1622, został wysłany

⁴ *Sarbiewski (Sarbivius) Maciej Kazimierz h. Prawdzic (1595-1640)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. XXXV, Warszawa 1994, s. 179-184.

z kilku innymi konfratrami na studia do Rzymu, gdzie przebywał w latach 1622-1625. Bezpośrednio po przyjeździe napisał elegię *Iter Romanum*, której rękopis zabrał do Polski dla jezuitów w Pułtusku o. Jan Gruzewski, prokurator prowincji litewskiej.

Święcenia kapłańskie Sarbiewski otrzymał 3 czerwca 1623 r. W Collegium Germanicum w roku akademickim 1623/1624 ukończył IV rok teologii, następnie pracował tam jako prefekt studiów.

W sierpniu lub wrześniu 1623 r. odbył dysputę na temat *De acuto et arguto* w obecności mówców i poetów, włączoną później do jego wykładów o poetyce⁵. Ważną rolę w formacji intelektualnej i poetyckiej Sarbiewskiego odegrał Alessandro Donati, jezuicki archeolog i pisarz, autor m.in.: *Roma vetus et recens* (1638), który oprowadzał go po Wiecznym Mieście⁶. Sarbiewski napisał w Rzymie poematy dedykowane rodowi Barberini⁷ i Urbanowi VIII⁸, (wybranemu na papieża 6 sierpnia 1623 r.), ody ku czci cesarza Ferdynanda II⁹ i wreszcie z okazji doktoratu z filozofii P. Frigera¹⁰. W maju lub na początku czerwca 1625 r. wręczył papieżowi Urbanowi VIII rękopis *Lycorum liber II*, zachowany w Archiwum Watykańskim. Urban VIII miał mu ofiarować złoty łańcuch ze swoim medalem. Wiele swoich pieśni poświęcił Sarbiewski kard. Francesco Barberiniemu.

W czerwcu 1625 r. władze zakonne odwołały go nagle z Rzymu do Nieświeża, gdzie odbył trzecią probację zakonną. Przed wyjazdem z Rzymu Sarbiewski udostępnił odpis swoich 62 ód i 71 epigramatów Markowi Goleńskiemu (vel Gołyńskiemu, po łacinie: Golenius). Inny Polak, szlachcic Stanisław Piratyński (?) (po łacinie: Piratinus) doprowadził do ich wydania w Kolonii w roku 1625 jako *Lycorum libri tres*¹¹. W przedmowie Pirati-

⁵ *De acuto et arguto (O poincie i dowcipie)*, w: *Wykłady z poetyki*, s. 1-43.

⁶ T e n ż e, *Dii gentium*, s. 582-583.

⁷ T e n ż e, *Porticus Honoris* (dla kard. Maffeo Barberiniego).

⁸ M. K. S a r b i e w s k i, *Aureum Saeculum* (mss Arch. Secr. Vat. Barb.Lat. XXX 28); M. K. S a r b i e w s k i, *Lycorum [...] Liber* (mss Arch. Secr. Vat. Barb. Lat. 2105); por. B. G ł a d y s z, *O rzekomych rękopisach Sarbiewskiego w Bibliotece Watykańskiej*, „Ruch Literacki”, 5(1926), s. 133; A. W. M i k o ł a j c z a k, *Nieznany autograf epigramów Sarbiewskiego*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium”, 10(1994), s. 121-126.

⁹ [M. K. S a r b i e w s k i], *Ferdinandi II Herculis trophaeum [...]*, Roma 1624.

¹⁰ T e n ż e, *Sapientiae Divinae radiis coronatae*, wygłoszone z okazji doktoratu z filozofii P. Frigera.

¹¹ T e n ż e, *Lycorum libri tres*, Coloniae Agrippinae 1625, Bernard Gualter. Miedzioryt do frontyspisu był wtórnie użyty do tej edycji Sarbiewskiego, o czym świadczą na nowo wyrzyte: data wydania i tytuł.

nus zadedykował ten tomik młodemu magnatowi, Mikołajowi (Michałowi?) Wejherowi, synowi wojewody chełmińskiego, jako przyjacielowi (?) poety z Rzymu, któremu dedykował (*Liryki*, ks. I, 9). Wydaje się, że cztery ody wydrukowane na końcu tomiku, później umieszczane w księdze pierwszej *Liryk*, zostały nadesłane bezpośrednio z Rzymu przez samego poetę. Udział młodego poety w tej edycji był oczywisty, ale – moim zdaniem – był ukrywany starannie przed władzami zakonu jezuitów¹².

Drugie wydanie *Lyricorum libri tres*, z poprawkami autora, wyszło w Wilnie w Drukarni Akademickiej Towarzystwa Jezuickiego w roku 1628 (in 12°). W tej publikacji, jak zwykle, pojawiła się aprobatą prowincjała zakonu jezuitów, podpisana 9 października 1627 r.¹³

Trzecie wydanie *Lyricorum libri tres*, ze zgodą autora, wydał w roku 1630 Jan Klobaerr, drukarz antwepski, w formacie 12°. Dodano sześć ód do *Księgi III* oraz jedną do *Epodonu*. Wydanie dedykowano Chryzostomowi Van der Steme, opatowi premonstratensów w Antwerpii. Aprobata do druku podpisał Gaspar Estrix, cenzor kościelny w Antwerpii. Nie było w tej edycji, co było praktykowane, zgody władz zakonnych z Litwy.

Kolejne wydanie poezji Sarbiewskiego (czwarte) dokonane było z pomocą „Societatis Iesu Antverpiae” w Officina Plantiniana, w nakładzie ponad 1000 egzemplarzy. Dodano nową księgę ód (38 utworów), stąd nowy tytuł: *Lyricorum libri IV*. Wytwornie wydany tom edycji w formacie 4° został zadedykowany przez jezuitów antwepskich papieżowi Urbanowi VIII. Imprimatur podpisał prowincjał litewskich jezuitów Mikołaj Łęczycki w Wilnie, dnia 11 lipca 1631 r. Dodatkowym członem w tym tomie (poza *Epodon* i *Epigrammatum*) jest *Epicitharisma*, czyli zbiór 14 utworów zadedykowanych Sarbiewskiemu. Napisali je Flamandzi związani z Uniwersytetem w Lowanium: Erycjusz Puteanus (E. de Putte), Jan Bollandus, Wilhelm Boelmans, Łukasz Diericx, Gaspar M. Habbeke, Wilhelm Hesius (Van Hees), Sidroniusz de Hesse, Hiacynt Liebens, Michał Mortier, Jan de Tollenaere, Jakub Hor-

¹² ... ab auctore missae”. J. K r y s t y n i a c k i, *Fasti Sarbievani czyli o chronologicznym porządku pieśni Macieja Kazimierza Sarbiewskiego*, Lwów 1886, s. 34. W części nakładu z 1625 r. zamiast przedmowy Piratiniusa, wydrukowano aprobatę zakonną Jana Jamiołkowskiego – prowincjała litewskiego.

¹³ A. S. R a d z i w i ł ł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I: 1632-1636, przekł. i oprac. A. Przyboś i R. Żelewski, Warszawa 1980, p. 549. Chór, podzielony na cztery części, śpiewał jego pieśni, a król wręczył Sarbiewskiemu swój pierścień z szafirem. Dyplom doktorski Sarbiewskiego zachował się w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (XVII, 337, III).

tensius (J. du Jardin), Wallius (Hiacynt van de Walie) oraz jezuita francuski Gilbert Jonicus i litewski szlachcic Mikołaj Kmicic, herbu Radzic, ulubiony uczeń Sarbiewskiego z Połocka. Było to pierwsze luksusowe wydanie *Lyricorum libri IV*, z frontyspitem rytowanym wedle projektu P. P. Rubensa, z herbem Barberinich i atrybutami papieskimi.

W dedykacji od jezuitów antwerpskich czytamy: „Nie przesłał Autor dedykacji wraz z pracą, aby wydrukować ją w naszej drukarni, lecz takie życzenie wobec nas wyraził. Tymczasem wojna [...] zakłóciła handel Belgów z Polakami. Drukarz nalegał. Cóż było czynić? Ośmieliliśmy się na to, co – jak się spodziewamy – nie będzie niemiłe ani Waszej Świątobliwości, ani Autorowi” (tłumaczyła Halina Kochaniak). Sarbiewski zdołał dołączyć do tego wydania 24 zwrotkową odę *Ad Balthasaram Moretum panegyris lyrica* (*Lyricorum*, ks. III, 31), co świadczy o wcześniejszych przygotowaniach do tej edycji, zakłóconych w roku 1632, jak to przypomniałem.

Dwa lata później (1634) Baltazar Moretus Starszy wydał tańszą edycję *Liricorum libri IV* w formacie 24° w nakładzie masowym. Dodano nowe utwory: po pięć do *Liryk* i *Epodonu*. Wydanie to stało się kanoniczne jako ostatnie dokonane za życia poety. Znajdziemy w nim podziękowanie poety za *Epitharisma* w odzie zatytułowanej *Ad Amicos Belgas* (*Liricorum*, ks. III, 29).

Sarbiewski w latach akademickich 1628/29-1630/31 był profesorem filozofii na Akademii w Wilnie. We wrześniu 1629 złożył profesję czterech ślubów. Uzyskał stopnie akademickie: w roku 1630 – magistra artium i filozofii, w 1632 – doktora filozofii. Wykładał teologię od 1631 r. Na wzór rzymski powstało w Wilnie, z jego inicjatywy, koło humanistów, skupiające retorów, poetów i mówców, zbierające się pod miastem, poza klasztorami i uczelnią.

Sarbiewski wygłaszał kazania w języku polskim, w tym *Laska marszałkowska* z okazji pogrzebu Jana Stanisława Sapiehy (wydana w Wilnie w 1635 r.). przedrukowywana później.

Kariera Sarbiewskiego w ostatnich latach życia związana była z królem Władysławem IV Wazą, którego poznał jeszcze na początku 1625 r. w Rzymie i ofiarował mu ody: *Ad Musam* (111,10) i *Ad famam* (II, 28). Sarbiewski otrzymał w roku 1635 tytuł nadwornego kaznodziei króla polskiego, przebywając na jego dworze. Sam król postarał się o jego uroczystą promocję na doktora teologii w kościele jezuickim św. Jana w Wilnie, w której sam wziął udział wraz z nuncjuszem M. Filonardim w dniu 5 lipca 1636 r. Jego mowa została wygłoszona w rzadko spotykanej tak wytwornej łacinie”. Latem 1638 r., odbył z królem podróż do wód leczniczych w Baden pod Wiedniem.

Sarbiewski zmarł 2 kwietnia 1640 r. w Warszawie, w klasztorze staromiejskim. Kilka dni wcześniej, podczas ataku apopleksji stracił przytomność, co stać się miało w trakcie wygłaszania ostatniego kazania pożegnalnego na dworze królewskim.

Mamy wiele świadectw jego pośmiertnej sławy. Ograniczmy się do przykładów z terenu Warszawy i jej okolic. W Pałacu w Wilanowie, letniej rezydencji Jana III, w bibliotece znalazło się przedstawienie dwu poetów: rzymskiego – Horacego widzianego z profilu i współczesnego – Sarbiewskiego *en trois-quatre*.

Sarbiewski uznawany zawsze w Rzeczypospolitej za jednego z bardziej sławnych pisarzy, został wyróżniony w roku 1771 popiersiem z brązu, wedle koncepcji króla Stanisława Augusta. Został zaliczony do panteonu narodowego, a popiersie umieszczono obok innych osobistości od średniowiecza do oświecenia w Sali Rycerskiej w Zamku Królewskim w Warszawie¹⁴. IkonoGRAFIA XIX-wieczna poety opiera się na tym zachowanym wizerunku poety, „uwieńczonego” wieńcem laurowym.

Warto przypomnieć, że europejska literatura poświęcona poezji Sarbiewskiego jest stosunkowo obfita, zwłaszcza dotycząca *Silviludiów* pisanych dla Władysława IV¹⁵. Szczególnie intensywnie zajmowano się trzyletnim pobytem Sarbiewskiego w Rzymie. Ojciec Józef Warszawski, jezuita pracujący na emigracji politycznej we Włoszech po powstaniu warszawskim, z którym miałem okazję korespondować przed jego powrotem do Polski, napisał fabularyzowaną opowieść o jego pobycie w Rzymie¹⁶, opartą na faktach. Uznał w niej, że Sarbiewski został odesłany na Litwę przez papieża, zazdrosnego

¹⁴ A. R o t t e r m u n d, *Zamek Warszawski w epoce Oświecenia. Rezydencja monarcha, funkcje i treści*, Warszawa 1989, s. 126-128.

¹⁵ F. M. M ü l l e r, *De Mathia Casimiro Sarbievio Polono e Societate Iesu Horatii imitatore*, München 1917; E. W e d e c k, *Casimir, the Polish Horace*, „Philological Quarterly”, 16(1937), nr 3, s. 307-316; M. S. R ø s t v i g, *Casimir Sarbiewski and the English Ode*, „Studies in Philology”, 51(1954), s. 443-460; J. S p a r r o w, *Sarbiewski's Sililudia and their Italian Source*, „Oxford Slavonic Papers”, 8(1958), s. 1-48; J. W a r s z a w s k i, *Il problema dei „Silviludia” di M. K. Sarbiewski (Riposta a John Sparrow)*, „Ricerche Salvistiche”, 10(1962), s. 24-74; J. S p a r r o w, *Sarbiewski's Sililudia a Rejoinder*, „Oxford Slavonic Papers”, 12(1965), s. 8-16; R. L a c h m a n n, *Die problematische „Ahnlichkeit”. Sarbiewskis Traktat de Acuto et arguto im Kontakt concettischer Theorien des 17 Jhs*, w: *Slavische Barockliteratur*, München 1983, s. 87-114; J. S t a r n a w s k i, *Problemata Sarbieviana selecta*, „Eos” 75(1987), fasc. 1, s. 141-167; M. C. S a r b i e w s k i, *Choix de Poemes Lyriques*, traduits et annotés par A. Thill, preface de J.-M. Valentin, Paris 1995.

¹⁶ J. W a r s z a w s k i, *„Dramat rzymski” M. K. Sarbiewskiego TJ (1622-1625). Studium literacko-biograficzne*, Rome 1984.

o jego sukcesy poetyckie. Wydaje się, że decyzje prowincjała wobec Sarbiewskiego nie odbiegały od ówczesnej praktyki. Nie należy się – moim zdaniem – doszukiwać tutaj tajemniczych spisków czy papieskich decyzji. Intrygi na dworze papieskim Urbana VIII są stosunkowo dobrze udokumentowane źródłowo.

Sygnalizuję przy okazji problem związany z zapomnianym w Polsce autorstwem ikonografii fresku poświęconego rodowi Barberini, w Sala del Mappamondo w Palazzo Barberini w Rzymie. Jest to, jak wiadomo, przestrzeń, która przedłuża maleńką kaplicę pałacową Barberinich. W nowszej literaturze podano ostatnio w wątpliwość, czy Sarbiewski mógł być twórcą programu ikonografii fresku Andrea Sacchiego, głównie ze względu „na niedatowany (sic!) poemat”¹⁷. *La Divina Sapienza* namalował Sacchi przed 8 września 1632 r., co potwierdza – moim zdaniem – tradycyjne łączenie autorstwa programu treściowego tego fresku z Sarbiewskim¹⁸.

MORETUS I RUBENS

Baltazar Moretus Starszy (1574-1641) był synem drukarza Jana (zm. 1610) i kolejnym współwłaścicielem drukarni Officina Plantiniana wraz z bratem Janem II (1576-1618)¹⁹. Był przyjacielem z lat szkolnych Piotra Pawła Rubensa i pozostał z nim nadal w bardzo bliskich kontaktach po roku 1608, wydając regularnie książki z projektami frontispisów czy jego ilustracjami. Za projekty wykonane przez Rubensa Moretus nie płacił mu, tylko zapisywał sumy, za które malarz mógł wybrać sobie w jego księgarni dowolne książki. Był to więc system bezgotówkowego rozliczenia między wydawcą, a projektantem oprawy plastycznej książek²⁰.

Warto też w tym miejscu przypomnieć, że kontakty Baltazara Moretusa Starszego z Polakami były wszechstronne. W roku 1614 wydał łacińską wers-

¹⁷ W. F. H a s k e l l, *Patrons and Painters. A Study in the Relations between, Italian Art and Society in the Age of the Baroque*, London 1963, (I ed.) s. 50.

¹⁸ G. L e c h n e r, *Tommaso Campanella and Andrea Sacchi's Fresco of Divina Sapienza in the Palazzo Barberini*, „The Art Bulletin”, 58(1976), s. 97-101; A. S u t h e r l a n d H a r r i s, *Andrea Sacchi. Complete edition of the paintings with a critical catalogue*, Princeton (NJ) 1977, s. 8, 41, 57-59; S a r b i e w s k i, *Sapientiae divinae radii coronatae*.

¹⁹ B. G ó r s k a, *Krzysztof Plantin i Officina Plantiniana*, Wrocław 1989, s. 312-313.

²⁰ Por. przyp. 1.

ję *Hierosolymitana peregrinatio* – Mikołaja Sierotki Radziwiłła²¹, wspomnianego w tym tomie magnata litewskiego, nawróconego na katolicyzm²². Moretus współpracował z wydawcami krakowskimi²³, publikował polskich autorów²⁴, przyjmował w swojej drukarni i w domu wielu znakomitych Polaków, ofiarowując im specjalnie tłoczone dla nich druki okolicznościowe. Zaplanowana we wrześniu 1624 wizyta królewicza Władysława Zygmunta Wazy, syna króla Zygmunta III, w Officina Plantiniana²⁵ odbiła się szerokim echem w poezji²⁶, epistolografii²⁷ i awizach²⁸. Ostatecznie w jego imieniu druk panegiryczny odebrali jego dworzanie, królewicz pozostał w kwaterze z powodu zranionej nogi. Po jedenastu latach Officinae odwiedził następny polski królewicz Jan Kazimierz Waza, młodszy syn króla Zygmunta III²⁹.

Jako wydawca Moretus dbał zwłaszcza o sprzedaż swoich druków gościom z Polski i regularną wysyłkę swoich książek do bibliopolów w Gdańsku, wielkim porcie na Morzu Bałtyckim, utrzymującym tradycyjne kontakty handlowe z Antwerpią od połowy XVI wieku³⁰.

Kontakty Polaków z Officina Plantiniana nie zanikły po śmierci B. Moretusa Starszego, kiedy już kierował ją Jan Moretus II, jego siostrzeniec.

²¹ G ó r s k a, dz. cyt., s. 282-284; T. C h r z a n o w s k i, *Działalność artystyczna Tomasza Tretera*, Warszawa 1984, s. 95-209.

²² T. B e r n a t o w i c z, *Miles christianus et peregrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki” w ordynacji nieświeskiej*, Warszawa 1998, s. 142-151.

²³ A. T r e i d e r o w a, *Ze studiów nad ilustracją wydawnictw krakowskich XVII w.*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, 14(1968), s. 17-41; t a ż, *Przyczynek do zagadnienia związków polsko-niderlandzkich w zakresie grafiki ilustracyjnej XVII w.* „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie”, 16(1970), s. 5-17.

²⁴ Np. S. Sokołowskiego; S. Starowolskiego; W. Śmieszkwicz, zob.: G ó r s k a, *Krzysztof Plantin*, s. 287-291.

²⁵ *Die Reise des Kronprinz Władysław Wasa in die Lander Westeuropas in den Jahren 1624-1625*, ed. A. Przyboś und B. Schweinitz, Leipzig und Weimar 1988, s.115, 249 (5 września 1624).

²⁶ S. T w a r d o w s k i, *Władysław IV, król polski i szwedzki*, Leszno 1649, s. 159.

²⁷ M. R o o s e s, C. R u e l e n s, *Codex Diplomaticus Rubenianus Correspondence de Rubens*, vol. 3, Anvers 1900, s. 305, no CCCLXIII, por. także Chrościcki 1977, s. 329.

²⁸ D. W y g a n o w s k a, *Reis in de Zuidelijke Nederlanden*, w: *De prinselijke pelgrimstocht De „Grand Tour” van Prins Ladislas van Polen 1624-1625*, Tentoonstelling van 12 oktober tot 14 december 1697 in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, Gent 1997, s. 44; J. A. C h r o ś c i c k i, *Een reis van de Poolse Kroonprins(1624-1625)*, w: *De prinselijke*, s. 38.

²⁹ G ó r s k a, *Krzysztof Plantin*, s. 305.

³⁰ J. A. C h r o ś c i c k i, *Polskie relacje artystyczne z Niderlandami Południowymi w XVII w.* (w druku).

W sierpniu 1644 r. Jan Markiewicz kupił album *Pompa introitus Ferdinandi* (1641) – Gevartiusa, a w marcu 1646 uczynił to samo Jan Sobiepan Zamoy-ski z Zamościa³¹, magnat, który ożenił się z Marie Casimire d’Arquien (późniejszą żoną – Jana Sobieskiego, obranego królem przez szlachtę polską w r. 1674, jako Jana III). Również Officinae odwiedziła księżniczka Maria Ludwika Gonzaga w r. 1645³² podczas swej podróży z Paryża do Warszawy, królowa Polski, od r. 1646 do 1667 żona Władysława IV, a później Jana Kazimierza.

PIERWSZY PROJEKT RUBENSA DO *LYRICORUM* (1632)

Jak już wspomniałem, sławny projekt Rubensa, wykonany do wydania w roku 1632 *Lyricorum libri IV*, jest przechowywany od stuleci w tym samym miejscu w Museum Plantin-Moretus w Antwerpii, utworzonym w budynku Officina Plantiniana. Jest to *modelli* wykonane olejno *en grisaille* na deseczce (o słojach pionowych), o wymiarach 187 x 144 mm³³. Za ten projekt, jeden z ośmiu wykonanych równolegle dla B. Moretusa Starszego na konto Rubensa, zapisano sumę 12 guldenów³⁴.

Niewątpliwie program ikonograficzny projektu Rubensa do edycji Sarbiewskiego musiał być uzgodniony z przedstawicielem jezuitów, z domu profesorów w Antwerpii. Program ikonograficzny modeli Rubensa był opisany wielokrotnie w literaturze przedmiotu³⁵. Apollo kładzie sześciostrunną lirę na ołtarzu. Muza wskazując lewą ręką na herb papieski, opiekuje się niemowlęciem w kołysce, karmionym przez pszczoły. Herb papieski (Barberinich: bez trzech pszczoł, które pojawiają się dopiero na rycinie!) wisi na girlandzie owocowo-kwiatowej rozwieszanej pomiędzy palmą (a drzewem

³¹ P. A r e n t s, *Pompa Introitus Ferdinandi Bijdrage tot de Rubens bibliografie*, „De Gulden Passer”, 27(1949), s. 133.

³² J. L e L a b o u r e u r, *Relation du voyage de Royne*, Paris 1647.

³³ J. S. H [e l d], *Mathiae Casimiri Sarbievii* [...] w: *Rubens and the Book*, red. J. S. Held, exhibition catalogue, Williamstown (Mass) 1977, cat. no 44, s. 160-161; t e n Ź e, *The Oil Sketches of Peter Paul Rubens. A Critical Catalogue*, Princeton (NJ) 1980, vol. I, cat. no 304.

³⁴ *Groothoek, 1624-1655*, Plantijns Archief, Antwerp., cyt. za: M. R o o s e s, *Petrus Paulus Rubens en Balthasar Moretus*, „Bulletin-Rubens”, 1(1882), s. 293.

³⁵ Chrościcki 1977, s. 296-297, 319-326; Judson, Van der Velde 1977, cat no 62; H e l d, *The Oil Sketches*.

liściastym. Z gór płynie strumień natchnienia poetyckiego, jakby wodospadem przepływający pod ołtarzem. Obie postacie mają wieńce laurowe na głowach.

Rubens dwukrotnie pokazywał dziecko w kolebce, podobne do małego Erechteusza, którym opiekowały się córki Kekropsa³⁶.

Warto wspomnieć o jednym ze źródeł tego programu – kompozycji Andrea Sacchiego z około 1630 r., rytowanej przez Charlesa Audrana. Była to *Alegoria urodzin papieża Urbana VIII*, sygnowana następująco: *Andreas Sacchj Romanus Inuentor; Karol' Audran Paris Fecit Romae*³⁷. Dwie postacie kobiece opiekują się niemowlęciem w kolebce, które karmią pszczoły. Podkreślono w niej, że chodzi o przyszłego papieża i poetę. Urodziny papieża porównano do urodzin samego Zeusa, którym opiekowały się w dzieciństwie dwie nimfy Adresteia i Io. Sławny poeta Pindar jako dziecko karmiony miał być przez pszczoły, co opisywał Filostrat Flawiusz w *Imagines* (11,12). Były to aluzje do papieża jako mocnego władcy, mówcy i poety o miodopłynnej wymowie. Herb kardynała Antonia Barberiniego (Trzy Pszczoły) powiewa nad grupą wojowników z prawej strony. Jak wiadomo, ody Sarbiewskiego zawierają liczne aluzje *Ad Apes Barberinas*, z konstatacją poety, iż *Melleum venisse saeculum* – nastał wiek miodowy, a więc powrócił Wiek Złoty!

Rubens lub jezuita antwerpscy zapewne znali rzymską rycinę ku czci Urbana VIII z około 1630 r., o wymiarach 310 x 405 mm. Sam rysunek Sacchiego, dzisiaj trudno czytelny, znajduje się w kolekcji prywatnej w Paryżu (297 x 400 mm). Dodam, że Sacchi jako malarz był ściśle związany z jezuitami i rodem Barberinich.

Powracam do frontyspisu Rubensa. Rycina Cornelisa Galle I odwracała stronami kompozycję Rubensa w ten sposób, że muza prawą ręką wskazywała na herb papieża Urbana VIII. 8 października 1632 r. rytownik Theodoor Galle, brat Cornelisa, otrzymał w jego zastępstwie od wydawcy za wykonanie tej ryciny sumę 44 guldenów³⁸. Za odbicie 1033 jej egzemplarzy (z wymienionej płyty) otrzymał po piętnastu dniach – 8 guldenów 5,5 stuiversów³⁹. Istniały – moim zdaniem – co najmniej cztery stany tej ryciny⁴⁰, o wy-

³⁶ Judson, Van der Velde 1977, s. 268.

³⁷ Sutherland Harris, *Andrea Sacchi*, plate 167.

³⁸ *Groothoek*, 1624-55, vol. 123. f. 83. Plantijns Archief, Antwerp.

³⁹ Judson Van der Velde 1977, s. 267.

⁴⁰ C. G. Voorehelm Schneevogt, *Catalogue des Estampes Gravées d'après P.P. Rubens*, Haarlem 1973, p. 203: no 62, 66. O zmianach na płycie por. Chrościcki 1977, s. 296.

miarach 197 na 135 mm. Rycinę sygnowano: *Pet. Paul. Rubens pinxit.; Corn. Galie sculpsit.*

Jeden egzemplarz tej edycji *Lyricorum libri IV* z roku 1632 kosztował w Antwerpii 1 guldena 12 stuiversów. Rubensowi jednak odpisano z jego konta u Moretusa sumę 2 florenów 2 stuiversów za jeden egzemplarz *Casimiri Lyrica* [in] 4°, który zabrał do swojej biblioteki⁴¹. Być może wynikało to z oprawy tego tomu, bardziej ozdobnej, a przez to cennej.

W roku 1637 przy wydaniu *Silvae Urbanianae* – Stefana Simoniniego posłużono się płytą miedziorytniczą z roku 1632, zmieniono jedynie litery w tytule druku i poprawiono datę edycji, czego dokonał Cornelis Galie II, syn grafika⁴². Moretus obniżył koszt wydania tej książki, nie płacąc Rubensowi za wykorzystany ponownie projekt. Retuszowana płyta zachowała się w Plantin-Moretus Museum i można ją oglądać na stałej ekspozycji⁴³.

DRUGI PROJEKT RUBENSA DO LYRICORUM (1634)

Projekt Rubensa do wydania z roku 1634 *Lyricorum libri IV* nie zachował się w zbiorach Plantin-Moretus Museum w Antwerpii. Jestem pewien, że istniał. Zachował się bowiem w księgach rachunkowych Moretusa zapis, iż zapłacono Rubensowi: „[...] Pourtrois frontispices en 24°. Sarbievij, Bauhusij et Bidermani afi. 5... 15.-⁴⁴. Wszystkie trzy rysunki piórkiem na papierze wyszły więc spod ręki Rubensa. Dwa ostatnie zachowały się w zbiorach Plantin-Moretus Museum⁴⁵. Pisano o nich, analizując łacińskie inskrypcje napisane ręką Rubensa, a będące szczegółowym objaśnieniem ich treści⁴⁶. Julius S. Held zwracał uwagę na związki treści frontyspisu do łącznej edycji: *Epigrammatów*- B. Bauhuisa i B. Cabillaua oraz *Poematów* – C. Malaperta

⁴¹ *Journal B. Moretus*, f. 59 (31 march 1634). Plantijns Archief, Antwerp. Por. Chrościcki, *Rubens w Polsce*, s. 188-190 :

[1634] 1 Bidermanni *Epigrammata* 24^a ... fl. 0,14

[1634] 1 Bauhusii et Cabilliavi *Epigrammata* 24^a.. fl. 0.12

[1634] 1 Casimiri *Lyrica* 2.4^a... fl. 0,10

[1632] 1 Casimiri *Lyrica* 4^a ... fl. 2,02.

⁴² Judson, Van der Velde, nr 62.

⁴³ Plantin – Moretus Museum, Antwerp inv. nr KP 103 C.

⁴⁴ *Groothoek*, 1624-1655, vol. 134, f. 222. Plantijns Archief. Antwerp; por. F. van den Wijngaert, *Inventaris van de Rubeniaansche Prentkunst*, Antwerp 1940, no 435.

⁴⁵ Judson, Van de Velde 1977, nr 63, 63 a; nr 67, 67a; Held, *The Oil Sketches...*, s. 304.

⁴⁶ Jak wyżej; Chrościcki 1977, s. 326, il 4-7.

z edycją *Liricorum libri IV* z roku 1632⁴⁷. Inskrypcja napisana ręką Rubensa głosiła m.in.: „[...] nota quod Musa habeat Pennam in capite qua differt ab Apolline”. Heid sugerował nawet, że inskrypcje łacińskie wyjaśniające treści frontyspisów były przeznaczone dla wydawcy B. Moretusa Starszego. Rubens liczył się również z wykonawcą płyty miedziorytniczej wedle jego projektu. Jeśli rytownik rozumiał treści przedstawienia malarskiego czy rysunkowego, które reprodukował, nie popełniał wówczas większych błędów i pomyłek. Grafik odwracał stronami kompozycję Rubensa, co było praktyką ówczesną. Język łaciński tych inskrypcji Rubensa na dwu zachowanych rysunkach z roku 1634, był dostępny dla wszystkich edukowanych europejczyków, a więc i czytelników Sarbiewskiego czy Bidermanna. A może była to sugestia ze strony projektanta frontyspisów, aby dodać krótkie objaśnienie jego frontyspisów w *Przedmowie* od wydawcy, w tym również do edycji Sarbiewskiego z roku 1634, częściowo poszerzonej wobec wydania z roku 1632?

Niestety, jak pisałem, nie zachował się projekt rysunkowy Rubensa dla Sarbiewskiego do edycji *Liricorum* z 1634 r., nie znamy także słownego komentarza, który mógł tam umieścić Rubens.

Wszystkie trzy tomiki wierszy: Sarbiewskiego, Bidermanna i łącznie B. Bauhuisa, B. Cabilliaua i C. Malaperta zostały wydane w formacie (pomniejszonym do 24°) w tym samym roku 1634. Dodam jeszcze, że *Liricorum libri IV* Sarbiewskiego zostały wydane w nakładzie aż 5000 egzemplarzy, o czym świadczy wzmianka o wypłacie dla rytownika Comelisa Galie I, który otrzymał za nie od wydawcy aż 37 fl. 10 st.⁴⁸ Płyta ma wymiary 100 x 51 mm. Napis na płycie miedziorytniczej, zapewne jak w wypadku dwóch innych frontyspisów z tego samego roku, został wykonany przez Karela de Mallery⁴⁹. Ze źródeł wiemy, że tomik poetycki: B. Bauhuis i B. Cabilliau – *Epigrammata* wraz z C. Malperta *Poemata*, został wydany w roku 1634 w nakładzie 4000 egzemplarzy, a więc mniejszym niż Sarbiewski.

Nie znająca mojego wcześniejszego artykułu Barbara Górską uznała edycję z 1634 r. za wzorowaną na sztychu Rubensa z 1632 r. przez „anonimowego

⁴⁷ Held (*The Oil Sketches...*, s. 418-419) podkreśla, że było to wyjaśnienie przeznaczone dla B. Moretusa starszego.

⁴⁸ *Groothoek, 1624-1655*, vol. 123, f. 83. Plantijns Archief, Antwerp., por. Chrościcki 1977, s. 308.

⁴⁹ *Bijzondere Uitgaven 1620-30*, vol. 166, f. 146 v. Plantijns Archief, Antwerp., por. Chrościcki 1977, s. 308

artystę”⁵⁰. Wspomniała też o istnieniu edycji z 1646 r. w Officina Plantiniana.

Zapamiętałem też zaskoczenie moich przyjaciół w Antwerpii, kiedy na seminarium poświęconym projektom wydawniczym Rubensa przypomniałem tezę z mojego artykułu, cytując rachunek z 1634 roku⁵¹. Było to w końcu czerwca 1977 r., w sali Plantin-Moretus Museum. Sądziłem, że znają dobrze mój artykuł. Wysłałem im przecież korektę tego artykułu w końcu 1976 r. Wcześniej moje artykuły związane z Rubensem tłumaczono na język niderlandzki. Czynił to pewien handlarz diamentów, który wyjechał z Polski po roku 1956, dzisiaj już nieżyjący. Były więc cytowane. Niestety w tym wypadku, tak się nie stało. W XXI części *Corpusu* Rubensa pt. *Book Illustration and Title-Pages* (wydanego bezpośrednio po symposium) czytamy zdanie ostatnie: „Zmodyfikowany wariant dolnej połowy modeli Rubensa, bez postaci, został użyty przez Moretusa w roku 1634 dla edycji in 24° poematów Sarbiewskiego”⁵². Jest to sprzeczne ze wspomnianą płatnością Rubensowi za trzy frontyspisy w formacie 24°, wyłaconą w roku 1634.

Mamy więc kolejne potwierdzenie, że należy bardzo sumiennie czytać i analizować źródła, krytycznie odnosząc się do istniejącej literatury. Czynił tak od lat, niezwykle sumiennie analizując archiwalia i dzieła sztuki związane z zakonem jezuitów, ojciec Jerzy Paszenda, odrzucając nieuzasadnione hipotezy, wysuwane przez innych badaczy, w tym także moje, związane z projektami o. Pawła Giżyckiego, a którego monografię napisał ostatnio dr Andrzej Betlej z UJ.

INNE EDYCJE Z FRONTISPISEM Z ROKU 1634

Już po śmierci Rubensa w Officina Plantiniana zostały wydane cztery edycje z rytowanym frontispisem o wymiarach 100 x 51 mm. Ukazały się w latach: 1646⁵³, 1647⁵⁴, 1659⁵⁵ i 1669⁵⁶. Możliwe, że było ich wię-

⁵⁰ G ó r s k a, *Krzysztof Plantin...*, s. 285.

⁵¹ Por. przypis 44.

⁵² Judson, Van der Velde 1977, s. 267.

⁵³ 1646. Chrościcki 1977, s. 322, nr 5.

⁵⁴ 1647. Nieznana wcześniej edycja.

⁵⁵ 1659. Nieznana wcześniej edycja.

⁵⁶ 1669. Nieznana wcześniej edycja.

cej, ale w dostępnych mi zbiorach bibliotecznych i w katalogach nic nie znalazłem. Również Leon Voet, dawny konserwator Plantin-Moretusa Museum w Antwerpii, nie zdołał odszukać dla mnie innych wydań *Liryk* Sarbiewskiego, powtarzających edycję z roku 1634.

Warto też przypomnieć, że frontispis Rubensa z roku 1634 był wiernie naśladowany przez wydawców z innych miast: Rzymu⁵⁷, Kolonii⁵⁸ i Paryża⁵⁹. W tej ostatniej edycji napisano wyraźnie, że „luxta Exemplar Antverpiense”. W każdym z tych wydań poza Antwerpią nazwisko Rubensa zostało pominięte, a przecież była to najbardziej popularna rycina ze wszystkich edycji dokonanych wedle jego rysunku. Wprost niezrozumiałe dla nas jest to, że rycina tak szeroko znana, nie posiadała nawet monogramu Rubensa i rytowników. Przeoczona edycja *Lyricorum libri IV* z roku 1634 i jej naśladownictwa nie były wiązane z twórcą jej frontispisu – Rubensem. Nikt z badaczy sztuki flamandzkiej (a Rubensa w szczególności) nie zwrócił uwagi na edycję z roku 1634 [!]. Przypominam, że popularność samej edycji z roku 1634 od strony edytorskiej polegała na wyjątkowej poprawności druku poezji Sarbiewskiego, prawie bez błędów i maksymalnej ilości jego utworów poetyckich, uznawanych za jego pisma. Ze smutkiem należy też stwierdzić, że nie było w pełni krytycznej edycji dzieł Sarbiewskiego, a wydanie T. Walla z XIX wieku nie może być tak traktowane.

Nową wersję frontispisu, bez pszczoł, ale z lirą i wieńcem poetyckim, wykonał rytownik Blanc dla P. Ramellatego z Mediolanu w edycji z roku 1645⁶⁰. Przekształcenie kompozycji Rubensa z roku 1634 jest widoczne nawet w składzie literniczym samego tytułu *Lyricorum libri IV*.

POŚMIERTNA SŁAWA SARBIEWSKIEGO

Po śmierci poety z rozkazu króla Władysława IV miały być zebrane wszystkie jego rękopisy i druki w Wilnie. Część z nich później trafiła do Braniewa, do biblioteki kolegium jezuickiego.

⁵⁷ Romae 1643, apud Hermanum Scheus; Romae, Typis Ludouici Grignani 1643. Por. Chrościcki 1977, s. 331-332, no 3 A , 3B.

⁵⁸ Coloniae sumptibus Gedefridi Meuchneri [...]1682. Chrościcki 1977, s. 333, nr 7.

⁵⁹ Luxta exemplar Antverpiense, Lutetiae Parisiorum, Apud I. Henault 1647. Chrościcki 1977, s. 332-333, nr 6; nieznaną mi wcześniej edycja: Parisiis, apud G. Meturas, 1647, (in 12).

⁶⁰ Ex typographii Io. Petri Ramellati, Mediolani Anno 1645, Chrościcki 1977, s. 332, nr 4.

Przykładem uznania i sławy poezji Sarbiewskiego jest edycja londyńska *The Odes of Casimire* z roku 1646. Pod jego drugim imieniem Casimir ukryto wybór poezji jezuita Sarbiewskiego. Tekst wierszowany G. Hillsa objaśnia frontispis rytowany przez Williama Marshall'a z postaciami wielkich poetów uwiecznionych przez Apolla: Horacego (grającego na siedmiostrunnej lirze) i Casimire –Sarbiewskiego (na cytrze)⁶¹. Przed 50 laty wyszedł reprint tego tomiku. Inne przykłady ujęć portretowych poety z Biblioteki w Wilanowie i Sali Rycerskiej Zamku Królewskiego w Warszawie już przypomniałem wcześniej.

W końcu XVII wieku do Polski przyjechał Jan Michał Van der Ketten, z zakonu kanoników regularnych w Kolonii, który szukał rękopisów Sarbiewskiego i podobno wywiózł je z Braniewa. W programie wydania zbiorowego jego dzieł były: w tomie I poezja, w tomie II *Dii gentium*, a w następnych inne wiersze i niepublikowane pisma. Być może wśród tych rękopisów znajdowała się też korespondencja czy nawet projekt Rubensa z roku 1634. Niestety, ślad po tych rękopisach zabranych do Kolonii zaginął. Tom pierwszy edycji nosił, jak wiadomo, tytuł *Horatius Sarmaticus sive R. P. Mathiae Casimiri Sarbievii Lithuani Soc. Jezu Theologi et Poetarum omnium facile Principis Lyricorum Libri IV* [...] (Coloniae Agrippinae 1721)⁶². Późniejsze wydania z XVIII wieku nie były krytyczne i spowodowały kolejne pomyłki i zamieszanie w atrybucji utworów Sarbiewskiego.

ZAKOŃCZENIE

Rubens nie miał możliwości poznać poety osobiście. Z rachunków wynika, że w swojej bibliotece miał aż dwa wydania *Lyricorum libri IV* Sarbiewskiego z 1632 i 1634 r., z frontispisami zaprojektowanymi przez siebie dla Officina Plantiniana⁶³.

Było też praktyką w pracowni Rubensa głośne czytanie klasycznych tekstów, głównie dotyczących mitologii. Malowaniu zbiorowemu w wielooso-

⁶¹ R ø s t v i g, *Casimire Sarbiewski and the English Ode*, s. 443-460.

⁶² *Horatius Sarmaticus sive R. P. Mathiae Casimiri Sarbievii* [...], Coloniae Agrippinae, Sumptibus Joannis Everhardi Fromart, [...]1721.

⁶³ Nie znam najnowszej książki o Bibliotece Rubensa z r. 2001. Dotychczas znany mi był artykuł: P. A r e n t s, *De Bibliothek van Pieter Pauwel Rubens*, „De Noordgouw”, 1(1961), z. 4, s. 145-178 i dysertacja: S. M c R a e, *Rubens's Library*, diss. Columbia University, New York 1971.

bowym warsztacie Rubensa towarzyszyły lektury, może więc i poezji Sarbiewskiego?

Miał też malarz antwerpski pewną wiedzę zarówno o samym poecie i typie jego poezji, nawiązującej do tradycji antycznej, jak i o dedykacji tomu poezji „Urbanowi VIII”, dokonanej przez kolegium jezuickie w Antwerpii. Rubens stosownie do treści tomiku zaprojektował do *Lyricorum libri IV* M. K. Sarbiewskiego dwa różne frontispisy: jeden do wydania luksusowego w formacie 4°, a drugi do skromnej „książeczki” – in 24°, wznawianej aż czterokrotnie w Officina Plantiniana, a także przez innych wydawców poza Antwerpią. Nie można też traktować projektów Rubensa tylko jako zwykłej ilustracji do poezji Sarbiewskiego, ponieważ nie wiążą się z jedną z jego ód czy epigramatów, a z dedykacją dla papieża Urbana VIII z rodu Barberinich oraz z mitologią antyku rzymskiego, a pośrednio teorią literacką *imitatio*⁶⁴, czego symbolem były pszczoły.

Rubens, pracując dla Moretusa i jezuitów antwerpskich, został projektantem dwóch różnych frontispisów dla Sarbiewskiego *Liricorum libri IV* dedykowanych Urbanowi VIII. Możemy mieć pewność, że obie edycje tomiku Sarbiewskiego trafiły do rąk papieża i jego otoczenia, tak jak wcześniej rękopiśmienna wersja *Lyricorum liber unus*.

Bez inicjatywy i pomocy jezuitów antwerpskich nie byłoby edycji Sarbiewskiego z roku 1632 i 1634, a także ich reedycji (z przywilejami wydawniczymi) czy wreszcie „pirackich” powtórzeń kompozycji Rubensa. Przypominam, że obrazy ze stropów bocznych naw kościoła jezuitów w Antwerpii, powstałe w warsztacie Rubensa⁶⁵, zostały spalone w 1718 roku. Rubens rysował i malował wiele portretów jezuitów z Antwerpii⁶⁶, a także obrazy ołtarzowe do kościoła⁶⁷. Wszystkie te zamówienia związały Rubensa z zakonem jezuitów na trzy dziesięciolecia.

⁶⁴ O *imitatio* obszerna literatura, tutaj pominięta.

⁶⁵ J. R. M a r t i n, *The Ceiling Paintings for the Jesuits Church in Antwerp*, Brussel 1968, *Corpus Rubenianum Ludwig Burchard*, part 1.

⁶⁶ H. V l i e g h e, *Rubens. Portraits of identified Sitters painted in Antwerp*, London 1987, no cat 154-155; *Corpus Rubenianum Ludwig Burchard*, part XIX, 2; J. A. C h r o ś c i c k i, *Orientalny kostium Rubensa w: Orient i orientalizm w sztuce*, Materiały Sesji SHS, Kraków, grudzień 1983, Warszawa 1986, s. 230-234.

⁶⁷ H. V l i e g h e, *Saints*, Brussels–London–New York 1972-1973, *Corpus Rubenianum Ludwig Burchard*, part VIII.

SPIS ILUSTRACJI

1. Projekt P. P. Rubensa *en grisaille* dla frontyspisu *Lyricorum liber IV* – M. K. Sarbiewskiego wyd. przez Officina Plantiniana. Antwerpia 1632. Olej na desce. Plantin-Moretus museum nr 58. Repr. wg Morelowski 1937.
2. Rycina C. Galie wg projektu P. P. Rubensa do frontyspisu dla *Lyricorum liber IV* M. K. Sarbiewskiego, wyd. przez Officina Plantiniana. Antwerpia 1632 (1 wydanie in 4°). Inskrypcje rytował K. de Mallery. Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie.
3. Rycina C. Audran wg projektu A. Sacchiego *Alegoria narodzin Urbana VIII*. Fragment ryciny z ok. 1632 r. Repr. za A. Sutherland Harris.
4. Rycina wg projektu P. P. Rubensa do frontyspisu dla drugiego wydania *Lyricorum liber IV* M. K. Sarbiewskiego, wyd. przez Officina Plantiniana. Antwerpia 1634 (2 wydanie in 24°). Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie.
5. P. P. Rubens, projekt frontyspisu do B. Bauhuis i B. Cabilliau – *Epigrammata* oraz C. Malaperti – *Poemata* z komentarzami rysownika, do wyd. przez Officina Plantiniana w Antwerpii w r. 1634. Rys. piórkiem brązowym tuszem. Ze zb. Plantin-Moretus Museum w Antwerpii. Fot. ACL w Brukseli.
6. Rycina wg projektu P. P. Rubensa do frontyspisu dla wydania *Lyricorum liber IV* M. K. Sarbiewskiego, wyd. przez Officina Plantiniana, Antwerpia 1646. Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie.
7. Rycina Blanc wg przekształconego projektu P. P. Rubensa do *Lyricorum Liber IV* M. K. Sarbiewskiego, wyd. Mediolan 1645: Ex typographii 1°. Petri Ramellati. Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie.

BETWEEN VILNIUS, ROME AND ANTWERP
ON P.P. RUBENS' TWO PROJECTS FOR SIX EDITIONS
OF *LYRICORUM LIBRI IV* BY MACIEJ KAZIMIERZ SARBIEWSKI
IN OFFICINA PLANTINIANA

S u m m a r y

The famous neo-Latin poet Maciej Kazimierz Skarbiewski was known in Europe from the middle of the 17th to the end of the 19th centuries as Sarbievii vel Sarbivii or Casimire. The theorist of literature and theatre, expert on ancient mythology, he wrote a lot of works; unfortunately some of them are lost. His hand-written treatises were only edited after the middle of the 20th century.

The poet was born in 1595 as the eldest son of Mateusz Sarbiewski, the lord of Sarbiewo, whose coat of arms was Prawdzie, and of Anastazja née Milewska; both of them belonged to the nobility. Sarbiewo is a small village in Mazovia, located in the picturesque valley of the River Raciążnica, about 10 kilometres north of Płońsk. From 1608 Mazovia was part of the Lithuanian (northern) province and this is why in 1612 Maciej Kazimierz Sarbiewski was accepted for the Jesuit noviciate in Vilnius. He was a poetics and rhetoric teacher in Jesuit colleges of the Jesuit Lithuanian Province, among others in Kroże in Samogitia in 1617 and then in Połock. After short theological studies in the Vilnius Academy in 1620-1622 he was sent to study in Rome, where he stayed in the years 1622-1625. Immediately after he came there he wrote the elegy *Iter Romanum*, whose manuscript Father Jan Gruzewski, the procurator of the Lithuanian Province, took to Poland for the Jesuits in Pułtusk.

Sarbiewski took the holy orders on 3 June 1623. In the academic year 1623/24 he completed the fourth year of theological studies in Collegium Germanicum and then he worked there as studies prefect.

In August or September 1623 he had a discussion on *De acuto et arguto* in the presence of rhetoricians and poets; the discussion was later included in his lectures *De poezis*. An important role in Sarbiewski's intellectual and poetic formation was played by Alessandro Donati, a Jesuit archaeologist and writer, the author of, among others, *Roma vetus et recens* (1638), who acted as a guide for him in the Eternal City. In Rome Sarbiewski wrote poems dedicated to the Barberini family, odes to the Emperor Ferdynand II and one on the occasion of P. Friger's doctorate in philosophy. In May or at the beginning of June 1625 he handed the manuscript of *Lyricorum liber II* to Pope Urban VIII (The Vatican Archives). Sarbiewski devoted a number of his songs to Cardinal Francesco Barberini.

In June 1625 the Jesuit order authorities recalled him from Rome to Nieśwież where he underwent the third monastic probation. Before leaving Rome Sarbiewski let Marek Goleński (vel Gotyński; Golenius in Latin) copy his 62 odes and 71 epigrams. Another Pole, Stanisław Piratyński (?) (Piratinius in Latin), a nobleman, had them edited in Cologne in 1625 as *Lyricorum libri tres*. The young poet's participation in the edition was obvious, but in my opinion it was concealed from the authorities of the Jesuit Order.

The second edition of *Lyricorum libri tres*, with the author's emendations, was published in Vilnius by the Academic Publishing Office of the Jesuit Society in 1628.

The third edition of *Lyricorum libri tres*, with the author's approval, was published in 1630 by Jan Knobaerr, an Antwerp printer, in the format 12°. Six odes were added to *Book III* and one to *Epodon*. The edition was dedicated to Chrisostom Van der Sterne, the abbot of the Premonstratens in Antwerp. In the edition there was no approval of the Lithuanian Jesuit authorities, which was the usual practice.

The next edition of Sarbiewski's poetry (the fourth one) was published with the help of "Societatis Iesu Antverpiae" in Officina Plantiniana, in more than 1000 copies. A new book of odes was added (38 works), and hence the new title: *Lyriconum libri IV*. The volume, edited in a refined form in format 4° was dedicated to Pope Urban VIII by the Antwerp Jesuits. Imprimatur was signed by the Provincial of the Lithuanian Jesuits, Mikołaj Łęczycki: in Vilnius, on 11 July 1631. *Epicitharisma*, that is a collection of 14 poems dedicated to Sarbiewski, is an additional part of the volume (apart from *Epodon* and *Epigrammatum*). The poems were written by Flemings belonging to the circle of the Leuven University and the French Jesuit Gilbert Jonicus and the Lithuanian nobleman Mikołaj Kmicic, Sarbiewski's favourite disciple. It was a luxury edition of *Lyriconum libri IV*, with the front page engraved according to P. P. Rubens' design, with the Barberinis' coat of arms and Urban VIII's attributes.

Rubens' design for the 1632 edition of *Lyriconum libri IV* is kept in the Museum Plantin-Moretus in Antwerp, established in the building of Officina Plantiniana. It is a modelli made in oil *en grissaille* on a plank (with vertical grain), 187 mm long and 144 mm wide. The sum of 12 guldens was paid to Rubens' account for this design, one of the eight ones made for B. Moretus the Elder.

It is worth mentioning Andrea Sacchi's composition of about 1630, engraved by Charles Audran. It was *Allegory of Pope Urban VIII's Birthday*, signed in the following way:

Andreas Sacchj Romanus Inuentor; Karol' Audran Paris Fecit Romae.

These were allusions to the Pope as a ruler, orator and poet with mellifluous speech. As it is well known, Sarbiewski's odes contain numerous allusions *Ad Apes Barberinas*, with the poet's statement that *Melleum venisse saeculum* – the honey age has come, so the Golden Age is back.

For its execution on 8 October 1632 the engraver Theodoor Galie was given by the editor the sum of 44 guldens (in settlement of his brother's accounts). For printing 1033 copies of the figure (from the above mentioned plate) after 15 days he received 8 guldens and 5,5 stuivers. In my opinion the figure il. 2) existed in at least four stages. Its size was 197 x 135 mm and it was signed *Pet. Paul. Rubens pinxit.; Corn. Galle sculpsit.*

One copy of the 1632 edition of *Lyriconum libri IV* cost in Antwerp 1 gulden 12 stuivers. 2 florens 2 stuivers were subtracted from Rubens' account with Moretus for one copy of "Casimiri *Lyrice* [in] 4°" that he took to his library W. Maybe this was due to the more luxurious binding of the book.

In 1637, when Stefan Simoni's *Silvae Urbanianae* were being edited, the copperplate of 1632 was used; the letters in the title of the print were only changed and the date of edition was corrected, which was done by the engraver's son, Cornelis Galie II. The retouched plate has survived in the Plantin-Moretus Museum.

Two years later, in 1634, Baltazar Moretus the Elder published a cheaper edition of *Lyriconum libri IV* in format 24°. New works were added: five to *Lyrice* and five to *Epodon*. This edition became canonical as it was the last one published while the poet was still alive. There we find the poet's thanks for *Epicitharisma* in the ode entitled *Ad Amicos Belgas*. Rubens' drawing for the 1634 edition of *Lyriconum libri IV* has not been preserved in the collection of the Plantin-Moretus Museum in Antwerp. The entry saying that Rubens was paid „[...] *Pourtrois frontispices en 24°. Sarbievij, Bauhusij et Bidermani afi. 5... 15.* confirms that all the three drawings made in drawing-pen on paper were Rubens' work. The latter two have been preserved in the Plantin-Moretus Museum.

All the three volumes of poems: by Sarbiewski, by Bidermann and the last one comprising poems by Bauhuis, B. Cabilliau and C. Malapert were published in a format reduced to the so-called 24° in the same year, that is in 1634. I will also add that Sarbiewski's *Lyriconum*

libri IV were published in 5000 copies, which is proven by the remark about the payment to the engraver, Camelis Galle I, who received as much as 37 fl. 10 st from the publisher. The plate is 100 mm long and 51 mm wide. The inscription on the copperplate, probably like in the case of two other front pages of the same year, was made by Karel de Mallery. After Rubens' death four editions were published in Officina Plantiniana with an engraved front page whose size was 100 by 51 mm. The editions took place in the years: 1646, 1647, 1659, 1669.

Rubens' engraving of 1634 was faithfully followed by editors in other cities: Rome (1643), Cologne (1682), Paris (1647). In the latter edition it was clearly stated that „Iuxta Exemplar Antverpiense”. From each of these editions, apart from the Antwerp one, Rubens' name was omitted, although it was the most popular engraving of all the editions prepared according to his drawing.

In 1635 Sarbiewski received the title of the Polish King's court preacher when he was at King Władysław IV's court in Warsaw, where he died in 1640.

Without the initiative and help from the Antwerp Jesuits there would be no editions of Sarbiewski's book in 1632 and 1634, and also no re-edition (with editorial privileges), or finally, no „pirate” repetitions of Rubens' composition of 1634.

Translated by Tadeusz Karłowicz

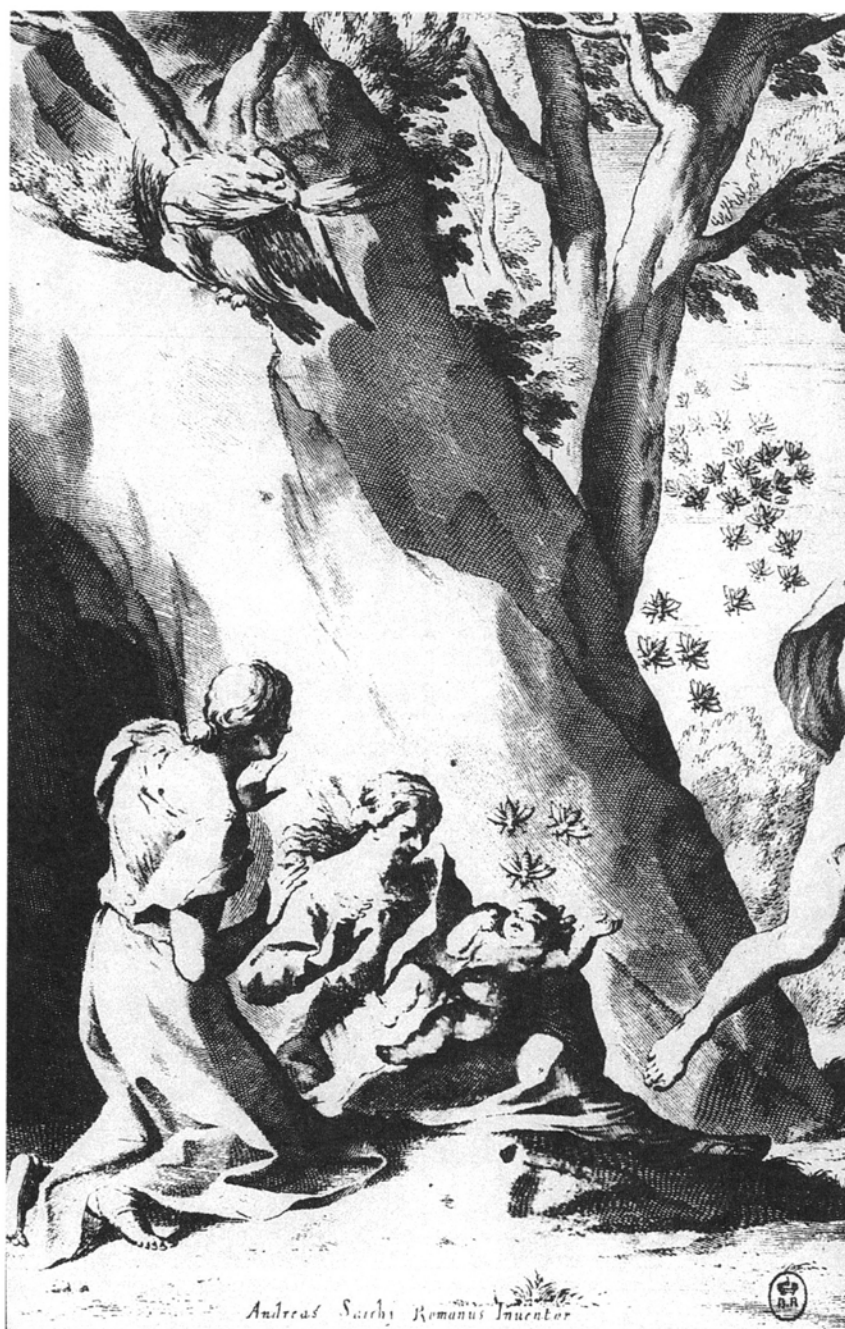

1. Projekt P. P. Rubensa *en grisaille* dla frontyspisu *Lyricorum liber IV* – M. K. Sarbiewskiego, wyd. przez Officina Plantiniana, Antwerpia 1632. Olej na desce. Plantin-Moretus Museum, nr 58. Repr. wg Morelowskiego 1937

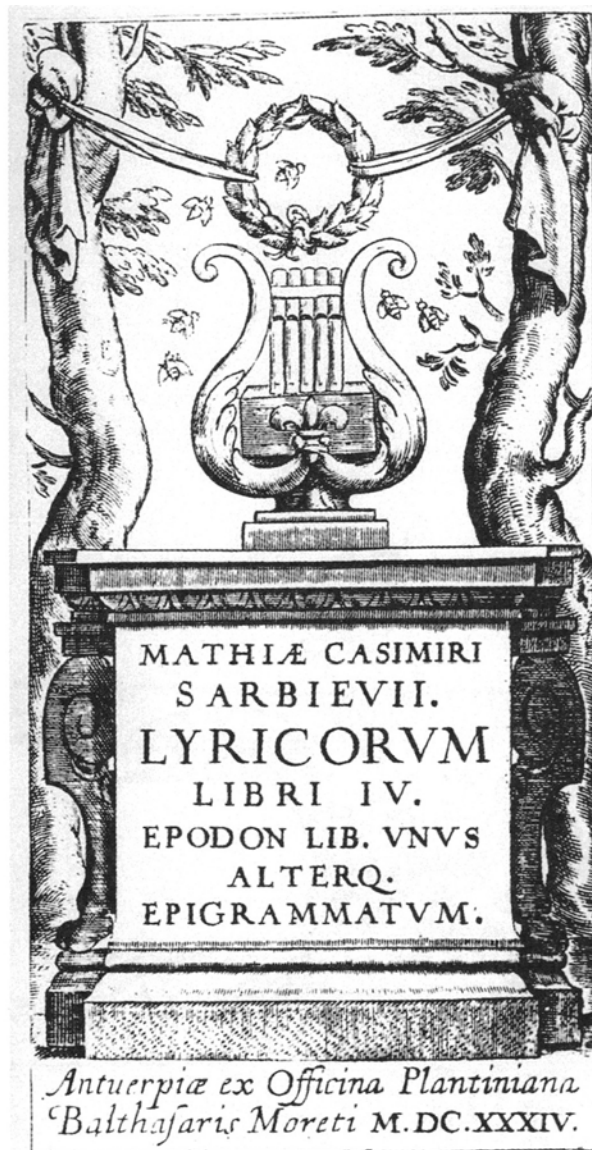

ANTVERPIÆ. EX OFFICINA PLANTINIANA BALTHASARIS MORETI, MDCXXXI
CVM PRIVILEGIIS CÆSAREO ET REGIO.

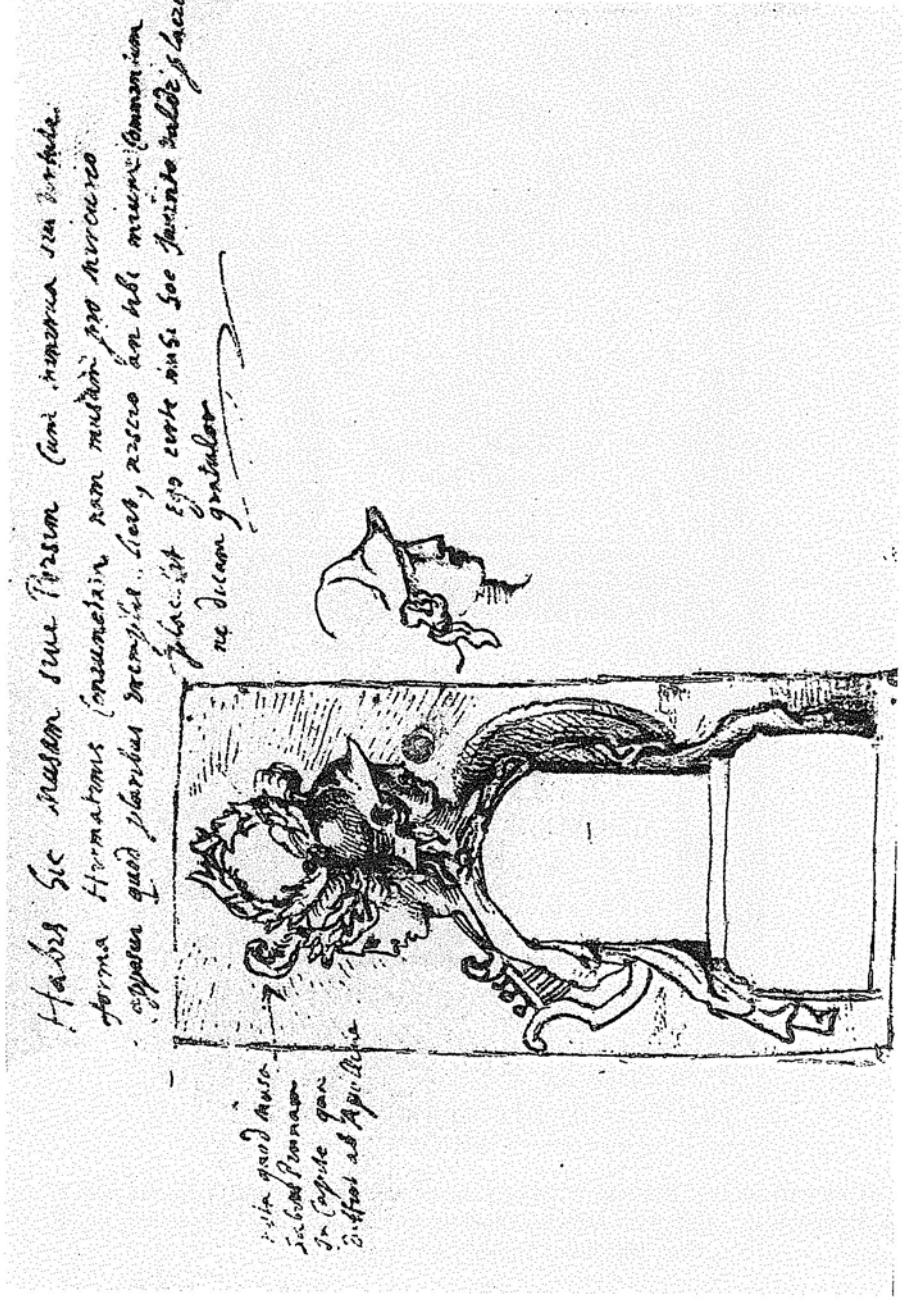
2. Rycina C. Galle wg projektu P. P. Rubensa do frontyspisu dla *Lyricorum liber IV* – M. K. Sarbiewskiego, wyd. przez Officina Plantiniana, Antwerpia 1632. (I wydanie in 4°).
Inskrypcje rytował K. de Mallery. Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie

3. Rycina C. Audran wg projektu A. Sacchiego *Alegoria narodzin Urbana VIII*.
Fragment ryciny z ok. 1632 r. Repr. za A. Sutherland Harris

4. Rycina wg projektu P. P. Rubensa do frontyspisu dla drugiego wydania *Lyricorum liber IV*
– M. K. Sarbiewskiego, wyd. przez Officina Plantiniana, Antwerpia 1634. (II wydanie in 24°).
Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie

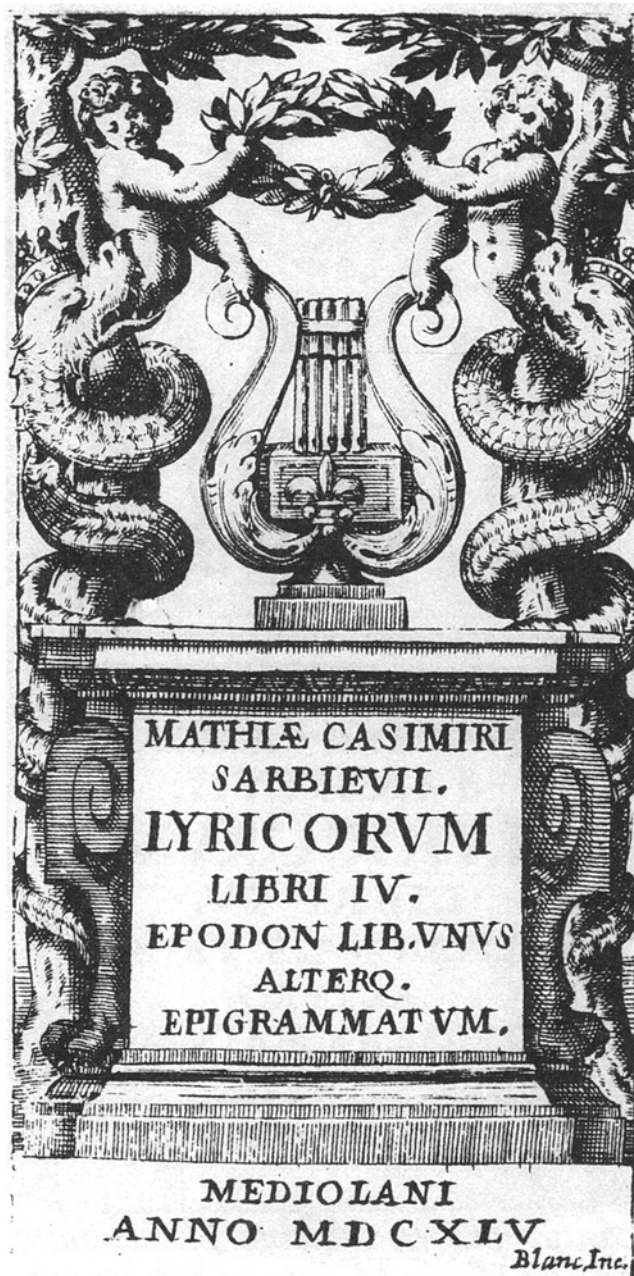

5. P. P. Rubens. Projekt frontyspisu do B. Bauhuis i B. Cabilliau – *Epigrammata* oraz C. Malaperti – *Poemata* z komentarzami rysownika, do wyd. przez Officina Plantiniana w Antwerpii w r. 1634. Rys. piórkem brązowym tuszem. Ze zb. Plantin-Moretus Museum w Antwerpii. Fot. ACL w Brukseli

*Antuerpiæ ex Officina Plantiniana
Balthasaris Moreti, M. DC. XLVI.*

6. Rycina wg projektu P. P. Rubensa do frontyspisu dla wydania *Lyricorum liber IV* – M. K. Sarbiewskiego, wyd. przez Officina Plantiniana, Antwerpia 1646. Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie

7. Rycina Blanc wg przekształconego projektu P. P. Rubensa do *Lyricorum liber IV* – M. K. Sarbiewskiego, wyd. Mediolan 1645: Ex typographii Io. Petri Ramellati.
Fot. Biblioteka Narodowa w Warszawie